

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

MÜASİR BEYNƏLXALQ HÜQUQDA HƏRBİ MÜNAQİŞƏLƏR DÖVRÜNDƏ UŞAQ HÜQUQLARININ MÜDAFİƏSİ

İxtisas: 5603.01 – “Beynəlxalq hüquq; insan hüquqları”

Elm sahəsi: Hüquq

İddiaçı: **Aytac Mehdi qızı Qasımova**

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

A V T O R E F E R A T I

Bakı – 2021

Dissertasiya Bakı Dövlət Universitetinin Hüquq fakültəsinin “İnsan hüquqları və informasiya hüququ” UNESCO kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər:

hüquq elmləri doktoru, professor
Əmir İbrahim oğlu Əliyev

Rəsmi opponetlər:

hüquq elmləri doktoru
Mehdi Kamal oğlu Abdullayev
hüquq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Elnarə Qabil qızı Mirzəyeva
hüquq üzrə fəlsəfə doktoru
Səyyad Tofiq oğlu Məcidov

Bakı Dövlət Universiteti nəzdində fəaliyyət göstərən

FD 2.44 Dissertasiya şurası

Dissertasiya şurasının sədri: hüquq elmləri doktoru, dosent

_____ **Turqay İmamqulu oğlu Hüseynov**

Dissertasiya şurasının
elmi katibi:

hüquq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

_____ **Əlizadə Qurbanəli oğlu Məmmədov**

Elmi seminarın sədri:

hüquq elmləri doktoru

_____ **Rüstəm Fəxrəddin oğlu Məmmədov**

DİSSERTASIYANIN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı. XX əsrin ikinci yarısından başlayaraq beynəlxalq hüququn inkişafında bir çox əhəmiyyətli nailiyyətlər əldə edilmişdir. Bu zaman insan hüquqlarının müdafiəsinin əsas istiqamətlərindən biri kimi uşaq hüquqlarının müdafiəsi xüsusi aktuallıq kəsb edir. Hətta bu sahənin spesifikliyi və əhəmiyyəti nəticəsində insan hüquqlarının prinsipləri sistemində uşaq hüquqlarının müdafiəsinin spesifik prinsipləri də formalaşmışdır. Belə ki, mühüm beynəlxalq sənədlərlə bu sahədə bir sıra əsas prinsiplər fərqləndirilir: uşaqlara münasibətdə diskriminasiyanın yolverilməzliyi prinsipi; uşaq mənafeələrinin daha yaxşı təmin edilməsi prinsipi; uşağın özünün fikirlərini azad ifadə etmək prinsipi; uşaqların sağ və sağlam inkişaf hüququnun təmin edilməsi prinsipi; uşaqların xüsusi müdafiəsi və mühafizəsi prinsipi; uşaqlara istənilən bütün sahələrdə ona xüsusi yanaşma prinsipi¹.

Mövzunun aktuallığının ikinci istiqaməti isə hərbi münaqişələr dövründə insan, o cümlədən uşaq hüquqlarının qorunmasıdır. Beynəlxalq humanitar hüququn əsas məqsədlərindən biri hərbi münaqişələrdə iştirak etməyənləri, ilk növbədə mülki əhalini həmin münaqişənin mənfə nəticələrindən qorumaqdır. Hərbi texnikanın və silahlanmanın təkmilləşməsi, müharibələrin aparılması metodlarının dəyişməsi isə bu məqsədin realizəsinə mane olur².

Uşaqlar əhalinin daha həssas qrupuna aiddir. Həssaslıq dedikdə, himayəyə, xüsusi müdafiəyə, diqqət və qayğıya daha çox ehtiyacın olması nəzərdə tutulur, eyni zamanda, onu da qeyd edək ki, uşaqlar öz hüquq və azadlıqlarını sərbəst şəkildə müdafiə edə bilmirlər. Fövqəladə hallarda və hərbi münaqişələr zamanı qadın və uşaqların müdafiəsi haqqında 1974-cü il tarixli Bəyannamənin 5-ci maddəsinə əsasən hərbi münaqişə iştirakçısı olan dövlətlər qadın və uşaqları müharibənin dağıdıcı təsirlərindən qorumaq üçün bütün mümkün səyləri göstərməli, təqiblərin, işgəncələrin, alçaldıcı rəftarın və zorakılığın və s. ləğv edilməsinə nail olmalıdırlar. BMT-nin keçmiş

¹ Əliyev, Ə.İ. İnsan hüquqları. Dərslük. – Bakı: Nurlar, - 2019. - s. 144.

² Jinks, D., Maogoto J.N, Solomon S. Applying International Humanitarian Law in Judicial and Quasi-Judicial Bodies. -The Hague: T.M.C. Asser Press, - 2014. - p. 9.

Baş Katibi Kofi Annan hərbi münaqişələrdə uşaqların müdafiəsi ilə bağlı çıxışında qeyd etmişdi ki, uşaqlar istənilən cəmiyyətin gələcəyi və ümididir, onları məhv etmək cəmiyyəti məhv etməkdir³.

Digər mülki əhali ilə müqayisədə uşaqların hərbi münaqişələrdən daha çox əziyyət çəkməsinin konkret elmi izahları vardır. İlk növbədə, uşaqlar, həyatı inkişaf dövrünün həssas mərhələsində olduğundan hərbi münaqişələrin nəticələrindən daha çox ziyan çəkirlər, yəni böyükklərlə müqayisədə hərbi münaqişə qurbanı olan uşaqlar gələcək inkişafında həmin hərbi münaqişənin izlərini uzun müddət saxlayırlar. İkincisi, böyükklərlə müqayisədə, uşaqlar münaqişə şəraitinə uyğunlaşa bilmirlər və həmin şəraitə uyğun adekvat addımlar da ata bilmirlər. Üçüncüsü, hərbi münaqişə qurbanı olan uşaqlar həmin münaqişələrdən sonra ciddi maddi (yoxsulluq, səfalət, cinayətkarlığa meyletmə), sosial (narkomaniya, müxtəlif xəstəliklər) və mənəvi (valideyn himayəsindən məhrum olma, psixi pozuntular, təhsildən kənar düşmə) pozuntularla qarşılaşırlar. Dördüncüsü, uşaqların hüquqlarının qorunması zamanı dövlət, cəmiyyət və ailə tərəfindən onlara qarşı daim xüsusi diqqət göstərilməsi zəruriliyi hiss edilir.

2017-ci il statistikasına görə bütün dünyada 240 milyondan çox uşaq hərbi münaqişələr gedən ölkələrdə yaşayır. Onların əksəriyyəti zorakılıq, yerdəyişmə, aclıq və hərbi qüvvələrin və qrupların istismarı ilə qarşılaşır. BMT hesabatlarına əsasən 2017-ci il ərzində hərbi münaqişələrə cəlb etmə və istifadə halları da daxil olmaqla 21 mindən çox ciddi uşaq hüquqları pozuntuları baş vermişdir. 2018-ci ildə dünyanın 7 dövlətində (Əfqanıstan, Suriya, Myanma, Somali, Cənubi Sudan, Sudan, Yəmən) və 56 qeyri-hökumət hərbi qruplaşmalarında uşaqlardan hərbi münaqişələrdə fəal şəkildə istifadə edilmişdir⁴. UNİCEF-in İcraçı direktoru Entoni Leyk qeyd edir ki, hazırda müharibələr nəticəsində 30 milyona yaxın uşaq öz yaşayış yerlərini tərk etmişdir⁵. Bu kateqoriya uşaqların çoxu valideynlərini itirir, zorlama, cinsi təhqirlərə və ya ağır əsəb sarsıntısına məruz qalırlar.

³ Protection of children affected by armed conflict. Note by the Secretary-General. United Nations. - A/54/430. Fifty-fourth session. – 1999. - p. 6.

⁴ <https://www.child-soldiers.org/where-are-there-child-soldiers>

⁵ <https://www.un.org/press/en/2016/sc12470.doc.htm>

Təxminən 300 minə yaxın 18 yaşına çatmayan uşaq əllərində silah əsgər-uşaqlar qismində müxtəlif hərbi münacişələrdə vuruşurlar⁶.

Hərbi münacişələrdə uşaqların iştirakı üzrə yaş həddinin müəyyən edilməsi ilə bağlı beynəlxalq hüquqi səviyyədə əhəmiyyətli nailiyyətlər əldə edilmişdir. 1949-cu il Cenevrə konvensiyalarına I Əlavə Protokolda və 1989-cu il Uşaq hüquqları haqqında Konvensiyada bu yaş həddi 15 yaş idisə, 2000-ci ildə qəbul edilmiş 1989-cu il Uşaq hüquqları haqqında Konvensiyaya Fakultativ Protokolda hərbi əməliyyatlarda birbaşa iştirak və hərbi qüvvələrə xidmətə çağırış üçün minimal yaş həddi artırılaraq 18 yaş müəyyən edilmişdir. Bununla belə, müasir dövrün hərbi münacişələrində 18 yaşadək uşaqların aktiv hərbi əməliyyatlara cəlb edilməsi geniş vüsət almışdır. BMT Baş Katibinin Uşaqlar və hərbi münacişələr üzrə 2016-cı il hesabatına istinadən qeyd edək ki, dünyanın 14 ölkəsində, xüsusilə də Mərkəzi Afrika və Yaxın Şərqdə gedən hərbi münacişələrdə azyaşlı uşaqlardan fəal şəkildə istifadə olunur⁷. Buna görə də, hərbi münacişələrə cəlbətmədə yaş həddinə riayət edilməməsi müasir beynəlxalq hüququn xüsusilə aktual problemdir.

Bundan başqa, hərbi münacişələrlə bağlı uşaqların hüquqlarının müdafiəsi probleminin əsas xüsusiyyətlərindən biri odur ki, uşaqların müdafiəsi yalnız onların hərbi münacişələrə cəlb edilməsi və ya iştirakı ilə deyil, eyni zamanda, hərbi münacişədən sonrakı dövrdə onların hüquqlarının bərpası məsələsini də əhatə etməsi ilə bağlıdır. Hərbi münacişə qurbanı olmuş uşaqların reabilitasiyası, itmiş uşaqların axtarışı, yenidən normal cəmiyyətə qayıdışı, ailələrinə qaytarılması, təhsil almaq imkanlarının bərpa edilməsi kimi məsələlərlə bağlı beynəlxalq səviyyədə müəyyən sənədlər qəbul edilmişdir, lakin bu sənədlər deklarativ xarakter daşdığından lazımı səmərə verə bilmir.

Tədqiqat mövzusunun aktuallığını göstərən məsələlərdən biri Ermənistan Respublikasının (bundan sonra Ermənistan) Azərbaycan Respublikasına (bundan sonra Azərbaycan) təcavüzü nəticəsində

⁶ <http://www.warchild.org.uk/what-we-do/protection/child-soldiers>

⁷ Children and armed conflict. Report of the Secretary-General. United Nations - A/70/836-S/2016/360. General Assembly. Security Council. 20 April 2016. - p. 37-40.

uşaq hüquqlarının pozulması, qaçqın və məcburi köçkün vəziyyətinə düşmüş uşaqların sosial problemləri, müharibə nəticəsində valideynlərini itirmiş və ya valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların iqtisadi, sosial, mədəni sahələrdə problemləri ilə bağlıdır.

Ermənistanın törətdiyi beynəlxalq cinayətlər nəticəsində nəinki uşaq hüquqları, bütövlükdə insan hüquq və azadlıqları kütləvi və kobud şəkildə pozulmuşdur. Bu məsələ beynəlxalq aləmin diqqətinə ciddi sübutlarla çatdırılsa da, hələlək problemə ədalətli şəkildə qiymət verilməmiş, işğalçı tərəf isə layiqli cəzasını almamışdır. Uzun müddət ərzində Azərbaycan ərazisinin iyirmi faizindən çoxu işğal edilmişdi. Ümummilli lider Heydər Əliyev deyirdi: “torpağımızın hər bir qarışının itirilməsi bizim üçün dəhşətlidir, ...düşmən tapdığı altında qalması bizim üçün ağır dərdədir, böyük bir faciədir. Bizim əsas problemimiz Ermənistanın Azərbaycana təcavüzünü aradan qaldırmaq, işğal olmuş torpaqlarımızı azad etmək, Respublikanın ərazi bütövlüyünü təmin etməkdir”⁸. Nəhayət, 2020-ci ilin 27 sentyabr - 09 noyabr tarixlərini əhatə edən 44 günlük Vətən Müharibəsi dövründə Azərbaycanın Ali Baş Komandanı, Prezidentimiz cənab İlham Əliyevin bilavasitə rəhbərliyi və Azərbaycan ordusunun əsl qəhrəmanlıq şücaəti ilə Ermənistan tərəfindən işğal edilmiş Azərbaycan əraziləri işğaldan azad edildi.

Ermənistan tərəfindən uzun müddət davam edən işğal siyasəti Azərbaycan üçün ağır nəticələr yaratmışdır. Bundan başqa, Ermənistan tərəfindən müasir dövrün ən dəhşətli faciələrindən olan Xocalı soyqırımını törədilmişdir. Bu soyqırım nəticəsində 613 nəfər, onlardan 106 qadın, 63 uşaq və 70 ahl qətlə yetirilmiş, 1275 nəfər girov götürülmüş, 150 nəfərin taleyi isə bu günə qədər məlum deyil, 6 ailə tamamilə məhv edilmiş, 25 uşaq hər iki valideynini, 130 uşaq valideynlərindən birini itirmişdir⁹. Ermənistanın törətdiyi beynəlxalq cinayətlər nəticəsində 1 milyona yaxın insan qaçqın və məcburi köçkün vəziyyətinə düşmüşdür. Bundan başqa, Azərbaycanın işğal olunmuş rayonlarında təkcə yüz mindən artıq uşağın təhsil aldığı 693 məktəb dağıdılmışdır.

⁸ Azərbaycan xalqının ümummilli lideri. Seçilmiş fikirləri. Heydər Əliyev Elektron Sənədlər Toplusu. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin Prezident kitabxanası. - Bakı, 2003. - s. 62.

⁹ Əliyev, Ə.İ. Azərbaycan beynəlxalq cinayətlər hədəfində: hüquqi təhlil - Bakı: Nurlar Nəşriyyat-poliqrafiya Mərkəzi, - 2018. - s. 30-31.

Münaqişə dövründə 53 azərbaycanlı uşaq itkin düşmüş, 18 uşaq isə bu günədək Ermənistanda əsirlikdədir¹⁰.

Ermənistan tərəfindən 30 ilə yaxın müddətdə nəinki beynəlxalq təşkilatların qərarları (məsələn, BMT Təhlükəsizlik Şurasının 822, 853, 874 və 884 sayılı qətnamələri, BMT Baş Assambleyasının 14 mart 2008-ci il tarixli “Azərbaycanın işğal edilmiş ərazilərindəki vəziyyət” adlı qətnaməsi, Avropa Şurası Parlament Assambleyası tərəfindən qəbul olunmuş “ATƏT-in Minsk Qrupunun məşğul olduğu Dağlıq Qarabağ bölgəsi üzərində münaqişə”yə dair 2005-ci il tarixli qətnamə, Avropa Şurası Parlament Assambleyasının 2016-cı il tarixli “Azərbaycan Respublikasının sərhəd rayonlarının sakinlərinin sudan qəsdən məhrum edilməsi haqqında” qətnamə və s.) yerinə yetirilmədi, əksinə, 27 sentyabr 2020-ci il tarixində atəşkəsi pozmaqla Azərbaycanın yeni ərazilərini tutmağa cəhd edildi. BMT Nizamnaməsinin 51-ci maddəsində təsbit olunan fərdi özünümüdafiə hüququndan istifadə edən Azərbaycan isə BMT Təhlükəsizlik Şurasının yuxarıda qeyd olunan qətnamələri ilə Ermənistanın azad etməli olduğu əraziləri işğaldan azad etdi. Sonradan 10 noyabr 2020-ci il tarixli Rusiya, Azərbaycan və Ermənistan arasında imzalanmış üçtərəfli Bəyanata müvafiq olaraq hərbi əməliyyatlar dayanmaqla Azərbaycanın işğal edilmiş üç rayonu da Ermənistan tərəfindən təhvil verildi. Azərbaycanın qalan digər əraziləri isə həmin Bəyanata əsasən hazırda Rusiya sülhməramlı qüvvələrinin müvəqqəti nəzarəti altındadır. Müqayisə üçün qeyd olunmalıdır ki, həm Azərbaycan ordusu tərəfindən azad edilən ərazilərdə (Şuşa, Füzuli, Cəbrayıl, Qubadlı, Zəngilan və s.), həm də Ermənistan tərəfindən təhvil verilən ərazilərdə (Ağdam, Kəlbəcər və Laçın) vəziyyət tamamilə eynidir: 30 ilə yaxın müddətdə işğal edilmiş ərazilər mədəni irs də daxil olmaqla tam dağıdılmış və talan edilmiş, yaşayış üçün yararsız vəziyyətə salınmış, kütləvi şəkildə minalanmışdır¹¹.

Mövzunun aktuallığını göstərən növbəti məsələ hərbi münaqişə səbəbkarlarının beynəlxalq məsuliyyətə cəlb edilməsi ilə bağlıdır. Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsi praktikasında beynəlxalq

¹⁰ Əliyev, Ə.İ. İnsan hüquqları. Dərslik. – Bakı: Nurlar, - 2019. - s. 141.

¹¹ Azərbaycan məcburi köçkünlərinin pozulmuş hüquqlarına dair kompleks beynəlxalq hesabat. – Bakı: BDU, - 2021. - s. 6-7.

məsuliyyət məsələlərinin təhlilində dövlətin və fiziki şəxslərin məsuliyyətinin fərqləndirilməsi zəruridir. Bununla əlaqədar qəbul edilmiş mühüm beynəlxalq sənədlərin müddəaları əsas götürülərək Ermənistanın dövlət kimi məsuliyyəti, o cümlədən törədilən beynəlxalq cinayətlərə görə fiziki şəxslərin məsuliyyəti müəyyən edilməlidir.

Nəhayət, mövzu üzrə aktual məsələlərdən biri bütövlükdə uşaq hüquqlarının qorunması istiqamətində dövlətimizin apardığı məqsədyönlü fəaliyyətin təhlil edilməsidir. Qeyd edilməlidir ki, dövlətimiz bu sahədə əsas beynəlxalq konvensiyalara qoşulmuş, kafayət qədər dövlətdaxili normativ hüquqi aktlar qəbul edilmişdir. Praktiki fəaliyyətə gəldikdə isə bütün dövlət orqanlarında bu məsələyə yanaşma ciddi şəkildə qurulmuşdur. Bu sahədə Azərbaycan Respublikasının Birinci vitse-prezidenti, Heydər Əliyev Fondunun Prezidenti Mehriban xanım Əliyevanın da fəaliyyəti uşaq hüquqlarının qorunmasına öz ciddi töhfələrini vermiş və bu istiqamətdə çox mühüm nailiyyətlər əldə edilmişdir.

Mövzunun elmi işlənmə dərəcəsi. Dissertasiyada beynəlxalq hüquq, insan hüquqları, beynəlxalq humanitar hüquq və ona yaxın sferalarda tədqiqat apararı bir sıra yerli hüquqşünas alimlərin – Ə.İ.Əliyev, L.H.Hüseynov, R.F.Məmmədov, R.K.Məmmədov, İ.M.Rəhimov, V.İ.İbayev, E.T.Süleymanova, H.K.Hüseynova, A.İ.Mustafayeva, N.A.Adilov, S.A.Qaramollayeva və b.; əcnəbi alimlərdən, ilk növbədə, rus ailmlərindən V.V.Alyoşin, S.V.Baxin, A.V.Belov, V.S.Vereşetin, A.Q.Volevodz, L.N.Qalenskaya, S.V.Qlotova, I.K.Qorodetskaya, A.Y.Kapustin, İ.İ.Kotlyarov, L.V.Korbut, Q.I.Kurdyukov, İ.İ.Lukaşuk, T.D.Matveyeva, A.B.Mezyaev, O.P.Miroşniçenko, O.V.Pişkova, A.S.Podşibyakin, S.V.Polenina, M.Q.Smirnov, T.A.Titov və b.; Qərbi Avropa və Amerikan alimlərindən T.Betankurt, D.Bonn, R.Villiyamson, E.Devid, M.Dutli, M.DaSilva, L.Dosvald-Beck, F.Kalsxoven, F.Krill, G.Maşel, D.Plattner, R.Karvin, M.J.Henkerts, D.Enyu, G.Solis, A.Kassese, A.C.Nilsson, S.C.Qrover, G.Oberleitner, M.Bote, K.J.Parç, V.A.Solf., F.Gomez, K.Feyter, D.Şelton, P.G.Carozza, S.Detrix, M.A.Drambl, T.Buk, C.Lundi, N.Uolker və b. əsərlərindən istifadə edilmiş və müqayisəli şəkildə araşdırılmışdır.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Tədqiqatın obyektini hərbi münaqişələr dövründə uşaq hüquqlarının müdafiəsi istiqamətində meydana çıxan ictimai münasibətlər təşkil edir. Tədqiqatın predmetini hərbi münaqişələr dövründə uşaq hüquqlarının müdafiəsi üzrə hüquqi tənzimləmə, konkret olaraq beynəlxalq humanitar hüququn normaları, insan hüquqlarının müdafiəsi üzrə universal və regional xarakterli aktlar, beynəlxalq təşkilatların qərarları, beynəlxalq məhkəmə orqanlarının qərarları, Azərbaycan qanunvericiliyində təsbit olunan hüquq normaları və beynəlxalq hüquq doktrinası təşkil edir.

Tədqiqatın məqsədini hərbi münaqişələrlə bağlı uşaq hüquqlarının müdafiəsinin kompleks şəkildə tədqiqı, hərbi münaqişələrlə bağlı uşaqların müdafiəsi üzrə beynəlxalq hökumətlərarası və qeyri-hökumət təşkilatlarının fəaliyyətinin araşdırılması, hərbi münaqişələrlə bağlı uşaqların hüquqlarının müdafiəsi üzrə beynəlxalq əməkdaşlıqda neqativ halların üzə çıxarılması, uşaqların müharibədən sonrakı reabilitasiyası üzrə təklif və tövsiyələrin hazırlanması təşkil edir. Eyni zamanda, beynəlxalq humanitar hüquq normalarını, o cümlədən uşaq hüquqlarına dair normaları pozan Ermənistanın beynəlxalq məsuliyyətə cəlb edilməsi istiqamətində nəzəri-hüquqi əsasların formalaşdırılması və Azərbaycanda uşaq hüquqlarının müdafiəsi sferasında beynəlxalq hüquq normalarının realizəsi mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi üzrə təkliflərin irəli sürülməsi də hazırkı tədqiqat işinin məqsədlərindəndir.

Qeyd edilən məqsədlərə nail olmaq üçün **tədqiqatda aşağıdakı vəzifələr** müəyyən edilmişdir:

- müasir beynəlxalq hüquqda “hərbi münaqişə” və “uşaq” anlayışlarının nəzəri və praktiki problemlərinin tədqiq edilməsi;
- uşaqların hərbi münaqişələrə cəlb edilməsinin qarşısının alınması istiqamətində mövcud problemlərin araşdırılması;
- hərbi münaqişələrlə bağlı uşaqların hüquqlarının müdafiəsi istiqamətində qəbul edilmiş beynəlxalq hüquqi aktların təhlili;
- BMT, o cümlədən UNICEF, Uşaq Hüquqları Komitəsinin və s. beynəlxalq qurumların hərbi münaqişə qurbanları olan uşaqlara kömək göstərilməsi üzrə fəaliyyətinin təhlili;

- hərbi münaqişələrlə bağlı uşaqların hüquqlarının müdafiəsi istiqamətində beynəlxalq qeyri-hökumət təşkilatlarının fəaliyyətinin araşdırılması;

- Avropa, Amerika və Afrikada regional səviyyədə qəbul edilmiş insan hüquqlarının müdafiəsi üzrə hüquqi və institusional mexanizmlərdə uşaq hüquqlarının müdafiəsi ilə bağlı məsələlərin tədqiqi;

- hərbi münaqişələr gedişində dövlətlər və hərbi birləşmələr tərəfindən beynəlxalq humanitar hüquq normalarına riayət edilməsi probleminin araşdırılması, konkret hüquq pozuntularının üzə çıxarılması;

- hərbi münaqişələr zamanı uşaq hüquqlarının ümumi və xüsusi müdafiəsinin beynəlxalq hüquqi aspektlərinin tədqiqi;

- Ermənistanın törətdiyi beynəlxalq cinayətlər kontekstində ümumilikdə insan hüquqlarına dair, xüsusilə də uşaq hüquqlarına dair beynəlxalq hüquq normalarının pozulması hallarının müəyyən edilməsi;

- Ermənistanın törətdiyi beynəlxalq cinayətləri sübut edən halları üzə çıxarmaqla təqsirkarların məsuliyyətə cəlb edilməsi əsaslarının araşdırılması;

- Respublikamızda uşaq hüquqlarının müdafiəsi üzrə milli qanunvericiliyinin beynəlxalq standartlara uyğun təkmilləşdirilməsi məsələlərinin təhlili;

- Azərbaycanda uşaq hüquqlarının müdafiəsi sferasında beynəlxalq hüquq normalarının realizəsi ilə məşğul olan dövlət və qeyri-dövlət orqanlarının fəaliyyət istiqamətlərində təkmilləşdirmə meyillərinin araşdırılması.

Tədqiqat metodları. Dissertasiyada ümumnəzəri və xüsusi elmi metodlardan geniş şəkildə istifadə edilmişdir. Dissertasiya nəzəriyyə və praktikanın qarşılıqlı əlaqəsini, tədqiqatın predmetini, məzmun və formasını əks etdirən dialektik metodlara əsaslanır. Daha sonra, dissertasiyada ümumi və xüsusi elmi-tədqiqat metodları: tarixi-hüquqi, müqayisəli-hüquqi, formal-məntiqi, statistik, konkret-sosioloji və s. metodlardan da geniş şəkildə istifadə edilmişdir.

Müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar. Dissertasiyada tədqiqatın elmi yeniliyini özündə ifadə edən aşağıdakı yeni elmi müddəalar müdafiəyə təqdim olunur:

1. Hərbi münaqişələrlə bağlı uşaqların hüquqlarının müdafiəsi bir sıra vacib komponentləri özündə birləşdirir ki, onlardan ən əsasları “hərbi münaqişə” və “uşaq” anlayışlarına aydınlıq gətirilməsidir. Qeyd edilməlidir ki, hərbi münaqişələrə münasibətdə “uşaq” anlayışının müəyyən edilməsi zamanı yaş həddi meyarı əsas götürülməlidir. Bu zaman beynəlxalq hüquqi sənədlərlə yanaşı, milli qanunvericilik aktlarında da yaş həddi qismində 18 yaş əsas götürülməlidir. Paralel olaraq, uşaqlara münasibətdə “hərbi münaqişə”lərə anlayış verilməyəndən onun nəticələrinin mülki əhaliyə, əsasən də ən həssas qrup olan uşaqlara vura biləcəyi ziyan nəzərə alınmalıdır. Bunları nəzərə alaraq, hərbi münaqişə qurbanları olan uşaqların hüquqlarının müdafiəsi ilə bağlı özündə ciddi beynəlxalq öhdəliklər və təkmil nəzarət mexanizmləri müəyyən edən ayrıca beynəlxalq hüquqi sənədin işlənilib hazırlanması zəruri hesab edilməlidir ki, burada da qeyd edilən istiqamətdə bir sıra vacib məsələlər özünün hüquqi həllini tapmalıdır.

2. Müasir dövrün beynəlxalq və qeyri-beynəlxalq xarakterli hərbi münaqişələrində, beynəlxalq terrorizm, dini ekstremizm, dövlətdaxili qarşıdurmalarda insan hüquqlarının kütləvi şəkildə pozulması halları baş verir. Belə vəziyyətin yaranmasının əsas səbəblərindən biri dövlətlərin beynəlxalq humanitar hüquq üzrə öhdəliklərinə laqeyd münasibəti və ya həmin öhdəlikləri yerinə yetirməməsi ilə bağlıdır. Düzdür, beynəlxalq hüquqi aktlarda dövlətləri hərbi münaqişələrə yol verməməyə, mübahisələri dinc yolla həll etməyə çağıran kifayət qədər müddəalar vardır. Lakin həmin normaların realizə edilməməsi kütləvi insan tələfatına, qırğınlara, milyonlarla qaçqın və məcburi köçkünlərin formalaşmasına gətirib çıxarır. Bu səbəbdən dövlətləri beynəlxalq öhdəliklərə riayət etməyə məcbur edən beynəlxalq səviyyədə mövcud mexanizmlər ciddi təkmilləşdirilməli və ya yeni işlək mexanizmlər işlənilib hazırlanmalıdır.

3. Hərbi münaqişələr dövründə insan hüquqlarının, o cümlədən uşaq hüquqlarının müdafiəsi təkcə beynəlxalq hüququn, o cümlədən beynəlxalq humanitar hüquq və beynəlxalq insan hüquqları hüququnun müqavilə normaları ilə deyil, eyni zamanda, bu sahədə beynəlxalq adət normaları ilə tənzimlənməlidir. Nəzərə almaq lazımdır ki, beynəlxalq humanitar hüquq sahəsində beynəlxalq adət normalarının pozulmasına görə məsuliyyəti nəzərdə tutan beynəlxalq

praktika (məsələn, beynəlxalq tribunallar) kifayət qədərdir. Bu isə hərbi münaqişələr dövründə uşaq hüquqlarının qorunması istiqamətində dövlətləri həm beynəlxalq hüququn, o cümlədən beynəlxalq humanitar hüquq və beynəlxalq insan hüquqları hüququnun müqavilə normaları, həm də bu sahədə beynəlxalq adət normaları üzrə özlərinin beynəlxalq öhdəliklərinə eyni səviyyədə yanaşmaqla onları yerinə yetirməyə məcbur edir və dövlətlərin məsuliyyətinin daha da gücləndirilməsini təmin edir.

4. Hərbi münaqişələrdən sonra uşaqların hüquqlarının bərpası üzrə beynəlxalq hökumətlərarası və qeyri-hökumət təşkilatlarının qarşılıqlı fəaliyyət təsirliliyinin artırılması üçün 1989-cu il tarixli Uşaq hüquqları haqqında Konvensiyaya Hərbi münaqişələrə cəlb edilmiş uşaqların hüquqlarının bərpasının tibbi, psixoloji və sosial məsələlərini nəzərdə tutan Fakultativ Protokolun qəbulu məqsədəuyğun hesab edilməlidir. Daha sonra, həmin protokolda dövlətlərin iştirakı təmin edilməklə, onun dövlətdaxili realizəsi üçün də zəruri addımlar atılmalıdır. Nəhayət, Protokol üzrə də beynəlxalq nəzarət mexanizmi müəyyən edilməlidir.

5. Beynəlxalq Qırmızı Xaç Komitəsinin, UNİCEF və Uşaq Hüquqları Komitəsinin hərbi münaqişələrdə uşaqların hüquqlarının müdafiəsi istiqamətində mövcud fəaliyyətlərini nəzərə alaraq, bu təşkilatların çərçivəsində hərbi münaqişələr zamanı oğurlanmış, itkin düşmüş və hərbi birləşmələrə cəlb edilmiş uşaqların hüquqlarının müdafiəsi ilə məşğul olan xüsusi bir təsisatların (işçi qrupların, bölmələrin və digər struktur vahidlərinin) yaradılması məqsədəuyğun hesab olunmalıdır. Eyni zamanda, ayrı-ayrı beynəlxalq təşkilatlar çərçivəsində yaradılan həmin təsisatlar arasında ciddi koordinasiya da aparılmalıdır.

6. Hərbi münaqişələrdə uşaqlar, xüsusilə də yetkinlik yaşına çatmayan qızlar müxtəlif növ işgəncələrə, cinsi zorakılığa məruz qalırlar. Belə halların aradan qaldırılması yollarından biri dövlətlərin milli qanunvericiliklərində adıçəkilən cinayətlərin törədilməsinə qarşı ən sərt cəza növünün təyin edilməsi ilə bağlı müddəaların daxil edilməsidir. Eyni zamanda, bu sferada fəaliyyətin səmərəliliyini artırmaq üçün həmin cinayətləri törədənlərin başqa dövlətlərdə tutulduğu zaman müxtəlif hüquqi və siyasi yubadılmalara yol verilmədən müvafiq dövlətə təhvil verilməsinin təmin edilməsi üzrə dövlətlər arasında xüsusi razılaşma əldə edilməlidir. Qeyd edilən razılaşmanın isə universal və

regional beynəlxalq müqavilələrə əlavə protokollar formasında qəbul edilməsi daha məqsədmüvafiq hesab edilə bilər.

7. Hərbi münaqişələr zamanı uşaqların və ümumilikdə mülki əhalinin müdafiəsində həyatı baxımdan ən vacib məsələlərdən biri sanitar və təhlükəsizlik zonalarının yaradılmasıdır. Belə zonalara hücumlar yolverilməzdir. Lakin bu “yolverilməzliyə” münaqişə tərəflərinin hərbi birləşmələri tərəfindən əməl edilməsi artıq ciddi sual doğurur. Bütün münaqişə tərəfləri, öz əsgərlərinə belə zonalara hücum etməməklə bağlı ideyaların aşılınması istiqamətində maarifləndirmə işləri aparmalıdır. Fikrimizcə, belə zonaların yaradılması haqqında məsələ öz inkişafını və praktiki tətbiqini tapmalıdır, çünki bu tədbirin realizəsi uşaqların müdafiəsinin mümkün effektiv üsullarından biridir. Bununla əlaqədar olaraq, hərbi münaqişə qurbanları olan uşaqların hüquqlarının müdafiəsi haqqında yeni beynəlxalq hüquqi sənədin hazırlanması zamanı sanitar və təhlükəsiz zonalara aid olan normaların həmin sənəddə təsbit edilməsi məqsəduyğun hesab edilməlidir. Daha sonra, dövlətlərin milli qanunvericiliklərində də həmin münasibətlərin tənzimlənməsi qaydaları və elementləri tam şəkildə təsbit edilməlidir.

8. Uşaq hüquqlarının müdafiəsi sferasında universal və regional beynəlxalq nəzarət mexanizmlərindən başqa, QHT-lər də öz fəaliyyət proqramlarında hərbi münaqişələr dövründə uşaq hüquqlarının müdafiəsi məsələsini daim gündəmdə saxlayır. QHT-lər konkret problemlərin işıqlandırılmasında, pozuntu faktlarının aşkarlanmasında daha səmərəli vasitə hesab edilir. Bunu nəzərə alaraq hərbi münaqişələr dövründə QHT-lərin fəaliyyətinin aktivləşdirilməsi və bu istiqamətdə bir sıra beynəlxalq sənədlərin qəbul edilməsi zəruridir.

9. Ermənistan tərəfindən Azərbaycana və Azərbaycan xalqına qarşı beynəlxalq cinayətlər (təcavüz, soyqırımı, müharibə cinayətləri, insanlıq əleyhinə cinayətlər) törədilməsi yetərinə beynəlxalq sənədlərlə, faktlarla, video görüntülər və şahid ifadələri ilə tam sübuta yetirilmişdir. Bundan başqa, Ermənistan tərəfindən uşaq hüquqlarının pozulması adi hal almışdır ki, bu da Ermənistanın beynəlxalq hüquqi məsuliyyətini bir daha əsaslandırır. Bunlar 44 günlük Vətən Müharibəsi dövründə də tam şəkildə beynəlxalq ictimaiyyətin diqqətinə çatdırılmışdır ki, bu da müvafiq beynəlxalq-

hüquqi addımların atılmasını və Ermənistanın beynəlxalq-hüquqi məsuliyyəti məsələsinin daha da aktuallaşmasını birbaşa zəruri edir.

10. Ermənistanın insan, o cümlədən uşaq hüquqlarının pozulmasına görə məsuliyyəti həm beynəlxalq hüquq, o cümlədən beynəlxalq humanitar hüquq və beynəlxalq insan hüquqları hüququnun müqavilə normaları, həm də bu sahədə beynəlxalq adət normaları üzrə müəyyən edilməlidir. Nəzərə almaq lazımdır ki, Ermənistanın bu sahədə bəzi (məsələn, müəyyən növ silahların istifadəsinin qadağan edilməsini, o cümlədən minalarla bağlı məsuliyyəti nəzərdə tutan) beynəlxalq müqavilələrə qoşulmaması, o cümlədən mühüm beynəlxalq müqavilələri gec ratifikasiya etməsi (məsələn, Azərbaycan Muzdluların cəlb edilməsinə, onlardan istifadə olunmasına, onların maliyyələşdirilməsinə və təliminə qarşı mübarizə haqqında 1989-cu il tarixli Beynəlxalq Konvensiyanın 1997-ci ildən iştirakçısı olmasına baxmayaraq, Ermənistan həmin Konvensiyaya 2020-ci ilin noyabrın əvvəllərində qoşulmuşdur) onu törədilən beynəlxalq cinayətlərə görə məsuliyyətdən azad etmir. Beynəlxalq adət normalarının mövcudluğu Ermənistanın beynəlxalq məsuliyyəti üçün tam əsasdır və bu sahədə artıq kifayət qədər də beynəlxalq praktika formalaşmışdır.

11. Müasir dövrdə İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsində, pozulmuş insan hüquqlarının bərpasında, insan hüquqlarının realizəsi üzrə vahid standartların hazırlanmasında ən effektiv beynəlxalq təşkilati mexanizm hesab olunur. Bunun ən əsas səbəblərindən biri İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi qərarlarının icra olunması vəziyyətidir. Bu səbəbdən, İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin təsir gücünü nəzərə alaraq, onun hüquqi əsası olan İnsan hüquqları və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında 1950-ci il tarixli Avropa Konvensiyasında (İnsan hüquqları üzrə Avropa Konvensiyası) hərbi münaqişə qurbanlarının, o cümlədən uşaqların hüquqlarının müdafiəsi, konkret olaraq onlara dəyən maddi ziyanın ödənilməsi və müvafiq məsələlərlə bağlı müraciət prosedurunda dəyişikliklər nəzərdə tutan normaların əlavə protokol şəklində daxil edilməsi məqsədəuyğun hesab edilməlidir. Bundan əlavə, İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinə beynəlxalq humanitar hüquq normalarının təfsiri ilə bağlı səlahiyyətlərin verilməsi də zəruridir.

12. Respublikamızda uşaq hüquqları sferasında beynəlxalq hüquq normalarının səmərəli realizəsi üzrə əhəmiyyətli addımlardan ən əsası bu sahədə beynəlxalq və dövlətdaxili təminat mexanizmlərinin qarşılıqlı fəaliyyət münasibətlərinin düzgün qurulması və inkişafıdır. Bundan başqa, uşaq hüquqlarının müdafiəsi sahəsində beynəlxalq hüquq normalarının dövlətdaxili realizəsi istiqamətində həm normativ-hüquqi, həmçinin təşkilati səviyyədə təkmilləşmə işlərinin aparılmasına zərurət vardır. Fəaliyyətində uşaq hüquqlarının müdafiəsi funksiyası olan hər bir dövlət və ya qeyri-dövlət orqanı bu funksiyanın prioritetliyini nəzərə almalı və öz fəaliyyətində vaxtaşırı yeniliklər etməlidir. Bu yeniliklər isə birbaşa olaraq uşaqların cəmiyyətə yaralı vətəndaş kimi yetişməsinə xidmət etməlidir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi onunla əlaqələndirilməlidir ki, milli hüquq elmində indiyədək dissertasiya səviyyəsində hərbi münaqişələrlə bağlı uşaqların hüquqlarının beynəlxalq hüquqi müdafiəsi, hərbi münaqişə qurbanı olan uşaqların hüquqlarının bərpası problemləri istiqamətində kompleks tədqiqat aparılmamışdır. Bütövlükdə, respublikamızda uşaq hüquqlarının müdafiəsi məsələlərinə həsr edilmiş bəzi hüquqi tədqiqatlar olsa da, bunlar məsələyə ümumi¹² və ya konkret region praktikasında yanaşma üzərində qurulmuşdur¹³. Hazırki tədqiqatda isə problemə daha konkret yanaşılmaqla, ilk dəfə olaraq, hərbi münaqişələrlə bağlı uşaq hüquqlarının müdafiəsi iki istiqamətdə - həm hərbi münaqişə dövründə, həm də münaqişədən sonrakı dövrdə uşaqların hüquqlarının bərpası prizmasından ətraflı və geniş şəkildə təhlil edilmişdir. Hərbi münaqişələrlə bağlı uşaq hüquqlarının müdafiəsi probleminə belə sistemli şəkildə yanaşma müvafiq məsələ ilə bağlı vahid nəzəri-hüquqi anlayışın formalaşdırılmasında yenilikdir.

Bundan əlavə, dissertasiyada ilk dəfə olaraq Ermənistanın törətdiyi beynəlxalq cinayətlər nəticəsində uşaq hüquqlarının pozulmasına görə beynəlxalq məsuliyyəti məsələləri, daha sonra Azərbaycanda uşaq

¹² Adilov, N.A. Müasir beynəlxalq hüquq və Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyində uşaq hüquqlarının müdafiəsi: nəzəri və praktiki məsələlər. - Bakı, 2010. - s. 1.

¹³ Qaramollayeva, S.A. Cənubi Qafqazda etnik münaqişələr dövründə uşaq hüquqlarının müdafiəsi (Dağlıq Qarabağ münaqişəsi təmsalında): / Hüquq üzrə fəlsəfə doktoru dis. avtoreferatı. / - Bakı, 2012. - 22 s.

hüquqlarının müdafiəsi üzrə milli qanunvericiliyin formalaşması və inkişaf xüsusiyyətləri kompleks şəkildə araşdırılmışdır.

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti hərbi münaqişələrlə bağlı uşaqların hüquqlarının beynəlxalq səviyyədə müdafiəsinin kompleks şəkildə tədqiq edilməsi təşkil edir. Dissertasiyada yeni beynəlxalq hüquqi sənədin qəbul edilməsinə dair tövsiyələr verilmiş, dövlətlərin və beynəlxalq təşkilatların bu istiqamətdə əməkdaşlığının dərinləşdirilməsi və təkmilləşdirilməsi üzrə təkliflər irəli sürülmüşdür. Əsas nəticələr və təkliflər, həmçinin tədqiqatın materialları uşaq hüquqlarının müdafiəsi sahəsində işləyən mütəxəssislər tərəfindən; beynəlxalq hüquq aktlarının işlənilib hazırlanması və qəbulunda; “Beynəlxalq ümumi hüquq”, “Beynəlxalq humanitar hüquq”, “Beynəlxalq cinayət hüququ”, “İnsan hüquqları” və s. fənlərin tədrisi prosesində istifadə edilə bilər.

Aprobasiyası və tətbiqi. Dissertasiyanın mühüm aspektləri ilə əlaqədar bir sıra məsələlər Azərbaycanda və xaricdə nəşr olunan jurnallarda və beynəlxalq konfrans materiallarında çap olunmuşdur. Daha sonra, tədqiqatçı dövlət layihəsi olan və Bakı Dövlət Universitetinin Hüquq fakültəsinin “İnsan hüquqları və informasiya hüququ” UNESCO kafedrası tərəfindən hazırlanaraq Azərbaycan və ingilis dillərində nəşr edilən, nəhayət geniş təqdimatı keçirilən “Azərbaycan məcburi köçkünlərinin pozulmuş hüquqlarına dair” kompleks beynəlxalq hesabatın¹⁴ müəlliflərindən biridir ki, burada da dissertasiya tədqiqatında əldə edilmiş bəzi mühüm fikir və nəticələr təsbit edilmişdir.

Dissertasiyanın yerinə yetirildiyi təşkilatın adı. Dissertasiya Bakı Dövlət Universitetinin Hüquq fakültəsinin “İnsan hüquqları və informasiya hüququ” UNESCO kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Dissertasiyanın strukturu. Dissertasiya giriş, özündə 9 paragrafı birləşdirən 3 fəsil, nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

¹⁴ Azərbaycan məcburi köçkünlərinin pozulmuş hüquqlarına dair kompleks beynəlxalq hesabat. – Bakı: BDU, - 2021. - 328 s.

DİSSERTASIYANIN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiyanın giriş hissəsində mövzunun aktuallığı əsaslandırılır, tədqiqatın elmi işlənmə dərəcəsi, obyekt və predmeti, məqsəd və vəzifələri, elmi yeniliyi, müdafiəyə təqdim edilən yeni elmi müddəaları və praktik əhəmiyyəti izah edilir, tədqiqatın nəticələrinin aprobasiyası və tədqiqatın strukturu haqqında məlumat verilir.

Birinci fəsil “Hərbi münaqişələr dövründə uşaq hüquqlarının müdafiəsi müasir beynəlxalq hüququn aktual problemi kimi” adlanır və dörd paragrafdan ibarətdir.

Birinci paragrafda beynəlxalq hüquqda “hərbi münaqişə” anlayışı, bununla əlaqədar nəzəri və praktiki problemlər təhlil edilir.

“Müharibə” və “hərbi münaqişə” anlayışlarının dəqiq müəyyənliliyi zərurəti həm də ondan ibarətdir ki, müharibə zamanı kardinal şəkildə fərqli ölçülər və hüquqi sənədlər tətbiq edilir, nəinki, hərbi münaqişələr vaxtı. Dövlətlər arasında müharibə vaxtı bütün diplomatik, siyasi və iqtisadi münasibətlər kəsilə bilər, lakin hərbi münaqişələr vaxtı həmin münasibətlər davam edir və fərqli hüquqi nəticələr doğurur. Bunları nəzərə alaraq dissertasiyada bu istiqamətdə hüquq ədəbiyyatında mövcud fikir müxtəlifliyi geniş təhlil edilir.

Aparılan təhlillərlə belə qənaətə gəlinir ki, hərbi münaqişələrin anlayışının müəyyən edilməsi zamanı, həmçinin beynəlxalq humanitar hüquqda mövcud olan beynəlxalq və qeyri-beynəlxalq xarakterli münaqişələrin xüsusiyyətlərini də nəzərə almaq lazımdır.

Dissertasiyada qeyd edilir ki, hərbi münaqişələrin qurbanları olan uşaqların hüquqlarının müdafiəsi haqqında vahid beynəlxalq hüquqi sənədinin hazırlanması zamanı hərbi münaqişə anlayışının təyininə xüsusi əhəmiyyət verilməli, müasir dövrdə baş verən həm beynəlxalq, həm də qeyri-beynəlxalq xarakterli hərbi münaqişələrin spesifik xüsusiyyətləri bu anlayışda öz əksini tapmalıdır. Bu isə hərbi münaqişələr dövründə uşaq hüquqlarının spersifik xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması ilə onların tam müdafiəsini təmin edə bilər.

İkinci paragrafda hərbi münaqişələr dövründə uşaqların statusu: “uşaq” anlayışı, uşaqların hərbi münaqişələrə cəlb edilməsi və iştirakı problemləri tədqiq edilir.

Ümumiyyətlə, “uşaq” anlayışı çoxmənalıdır, həm insanın həyat dövrü ilə, həm də fiziki və əqli cəhətdən inkişafı dövrünə münasibətdə geniş anlamda istifadə olunur.

Uşaq hüquqları haqqında Konvensiya ilə yanaşı, digər beynəlxalq hüquqi aktlarda yetkinlik yaşına çatmayanların müdafiəsi üçün müxtəlif anlayışlardan istifadə edilir. Belə ki, Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktda “18 yaşdan aşağı şəxslər”, “yetkinlik yaşına çatmayan şəxslər”, Avropa Sosial Xartiyasında “yeniyetmələr” kimi ifadələrdən istifadə olunur.

Hərbi münaqişə qurbanları olan uşaqların hüquqlarının müdafiəsi kontekstində “uşaq” anlayışını müəyyən edərkən, beynəlxalq humanitar hüququn mövcud standartlarını qeyd etmək lazımdır. Üstün olan normaya əsasən uşaqların xüsusi müdafiədən istifadə üçün yaş həddi 15-dir. Ancaq normaların əksəriyyəti yuxarı yaş həddi kimi 18 yaş müəyyən edir.

Dissertasiyada aparılan təhlillərlə belə qənaətə gəlinir ki, Uşaq hüquqları haqqında Konvensiyanın iştirakçı-dövlətləri uşaqların hərbi qüvvələrə cəlb edilməsinin qarşısının alınması üzrə milli və beynəlxalq tədbirləri aktivləşdirməlidirlər, xüsusilə də, bu istiqamətdə qanunvericilik aktları qəbul edilməli, beynəlxalq mexanizmlərin dövlət daxilində fəaliyyətinə normal şərait yaradılmalı, problemlərin üzə çıxarılması və aradan qaldırılması üzrə həm dövlətlər arasında, həmçinin beynəlxalq təşkilatlar çərçivəsində əməkdaşlıq ciddi təşviq edilməlidir. Daha sonra, əhalinin həssas qrupları olan uşaqların müdafiəsi barəsində digər beynəlxalq normalar, standartlar və tövsiyələrə də məcburi hüquqi qüvvə verilməlidir.

Üçüncü paraqrafta hərbi münaqişələr dövründə uşaq hüquqlarının ümumi və xüsusi müdafiəsinin beynəlxalq hüquqi aspektləri üzrə məsələlər tədqiq olunur.

Qeyd edilir ki, beynəlxalq humanitar hüquq hərbi əməliyyatlarda iştirak etməyən uşaqların ümumi müdafiəsini və daha həssas kateqoriya şəxslər kimi uşaqların xüsusi müdafiəsini nəzərdə tutur.

Hərbi münaqişələr zamanı uşaqlara göstərilən xüsusi müdafiə normalarını birbaşa və dolayı olmaqla iki yerə ayırmaq olar. Dolayı normalarla xüsusi müdafiə zamanı hamilə qadınların, zahıların və azyaşlı uşaqlarla birgə olan anaların, həmçinin ailənin tamlığının

təmin edilməsi nəzərdə tutulur. Birbaşa normalar bilavasitə uşağın özünə aiddir və bu zaman uşaq hüquqlarının özü də onu müdafiə edən normaların tam təsir dairəsinə düşür.

Daha sonra, dissertasiyada hərbi münafişələrin qurbanları olan uşaqların ümumi və xüsusi müdafiəsinin əsas xüsusiyyətləri ayrı-ayrılıqda mühüm beynəlxalq müqavilələrə istinad edilməklə geniş təhlil edilir, bundan başqa, hərbi münafişələrdən sonra uşaqların reabilitasiyası, hüquqlarının bərpası, yenidən ailələrinə qaytarılması, təhsil almaq imkanlarının bərpası kimi vacib məsələlərin tənzimlənməsinin əsas xüsusiyyətləri müəyyən edilir, bu sahədə beynəlxalq hüquqda olan boşluqlar qeyd edilməklə normativ-hüquqi tənzimləmənin zəruriliyi əsaslandırılır.

Dördüncü paragrafda hərbi münafişə qurbanı olan uşaqların müxtəlif istiqamətlərdə pozulmuş hüquqlarının bərpası ilə əlaqəli problemlər tədqiq edilir.

Hərbi münafişələrdə insanların hüquq və azadlıqları müxtəlif sferalarda – azadlıq, sağlamlıq, mülkiyyət, təhsil və s. sahələrdə pozulur və ən çətini də odur ki, həmin hüquqların bərpası mürəkkəb, bəzən də qeyri-mümkündür. Hərbi münafişələrdə əhalinin həssas qrupu olan uşaqların pozulmuş hüquqlarının bərpası həm beynəlxalq, həm də milli mexanizmlərin ciddi və effektiv qarşılıqlı fəaliyyətini tələb edir.

Hərbi münafişələrdən sonra uşaqların pozulmuş hüquqlarının bərpası, yenidən cəmiyyətə qayıtması ilə bağlı qeyd edilənlər ümumiləşdirərək belə fikrə gəlinir ki, uşaqların hüquqlarının daha effektiv şəkildə bərpası üçün ilk növbədə uşaqların hərbi münafişələrə cəlb edilməsi üzrə yaş senzi, yəni 18 yaş normasına heç bir qeyd şərt olmadan, bütün dövlətlər tərəfindən vicdanla riayət edilməlidir. Belə ki, son dövrlərin hərbi münafişələrində 18 yaşdan aşağı uşaqların aktiv hərbi əməliyyatlarda iştirak sayı kifayət qədər artmışdır.

Dissertasiyada daha sonra qeyd edilir ki, hərbi münafişələrdən sonrakı dövrlərdə uşaqlarının hüquqlarının bərpası sferasında pozitiv təcrübəsi olan UNİCEF, Beynəlxalq Qırmızı Xaç Komitəsi və s. kimi universal və regional beynəlxalq təşkilatların standart, qayda və prosedurları da dövlətdaxili səviyyədə effektiv şəkildə realizə edilməlidir.

Bundan başqa, hərbi əməliyyatlar dövründə uşaqların axtarışı prosedurunu ətraflı şəkildə təsbit edən və münaqişədən sonrakı axtarışının mümkün müddətlərini müəyyən edən beynəlxalq standartların qəbulu hərbi münaqişələr dövründə və ya onlardan sonra uşaqlar üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edən ailələrin tez bir zamanda yenidən birləşməsinə imkan yarada bilər.

İkinci fəsil “Hərbi münaqişələr dövründə uşaq hüquqlarının müdafiəsinin beynəlxalq hüquqi mexanizmləri” adlanır və üç paragrafdan ibarətdir.

Birinci paragrafda hərbi münaqişələr dövründə uşaq hüquqlarının beynəlxalq hüquqi müdafiəsinin normativ hüquqi mexanizmləri ilə bağlı məsələlər tədqiq edilir.

Müasir anlamda uşaq hüquqlarının müdafiəsi sahəsində ilk beynəlxalq hüquqi sənəd kimi qəbul edilən 1924-cü il Cenevrə Bəyannaməsi tövsiyə xarakterli olduğundan dövlətlərin üzərinə öhdəlik qoya bilməmişdi. 1949-cu il tarixli IV Cenevrə Konvensiyası isə daha ciddi beynəlxalq öhdəliklər müəyyən etməklə hərbi əməliyyatlarda iştirak etməyən şəxslər kimi uşaqların ümumi müdafiəsini nəzərdə tutur. Bu sənəd, hərbi əməliyyatların nəticələrindən uşaqların müdafiəsi haqqında xüsusi normaları da özündə təsbit etmişdir. 1977-ci il tarixli I və II Əlavə Protokollarda ilk dəfə beynəlxalq hərbi münaqişələr zamanı uşaqların xüsusi müdafiəsi prinsipi aydın xülasə edilmişdi.

Nəinki hərbi münaqişələrdə, ümumiyyətlə uşaq hüquqlarının müdafiəsi istiqamətində əsas beynəlxalq hüquqi mexanizm 1989-cu il tarixli Uşaq hüquqları haqqında Konvensiyadır. 1989-cu il Konvensiyasına I Əlavə Protokol isə hərbi münaqişələrlə bağlı ən həlledici məqamlardan olan yaş həddini artıraraq 18 yaş müəyyən etmişdir. Dünyanın əksər dövlətlərinin bu protokolu ratifikasiya etməsi isə artıq dünya ictimaiyyətinin hərbi münaqişələrə cəlb edilən insanların arasında azyaşlıların sayının azaldılması probleminə çox ciddi yanaşmasını göstərir.

Uşaq hüquqlarının müdafiəsi istiqamətində məcburi hüquqi qüvvəyə malik, dövlətlər üçün öhdəliklər müəyyən edən konvensiyalarla yanaşı, tövsiyə xarakterli bəyannamə və digər adekvat sənədlər də qəbul edilmişdir ki, bunlar da dissertasiyada geniş təhlil edilmişdir.

Dissertasiyada qeyd edilir ki, universal xarakterli beynəlxalq hüquqi aktlardan fərqli olaraq, regional çərçivədə qəbul edilən beynəlxalq hüquqi sənədlərdə uşaq hüquqlarının müdafiəsinə dair normalar kifayət qədər effektiv qiymətləndirilə bilməz. Bu isə, ayrı-ayrı regionlar çərçivəsində bir sıra sənədlərin qəbul edilməsini zəruri edir. Regional çərçivədə məsələyə daha diqqətli və kompleks yanaşma isə bu sahədə problemləri tez bir vaxtda regionun xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla aradan qaldıra bilər.

İkinci paragrafda hərbi münaqişələr dövründə uşaq hüquqlarını müdafiə edən beynəlxalq təşkilati mexanizmlərin fəaliyyət istiqamətləri ilə bağlı məsələlər tədqiq olunur.

Hərbi münaqişələr dövründə uşaqların hüquqlarının beynəlxalq hüquqi müdafiəsinin təşkilati mexanizmləri BMT çərçivəsində UNICEF, UNESCO, QAKİ, ÜST, BƏT, Uşaq Hüquqları Komitəsi, eyni zamanda, müxtəlif regional təşkilati mexanizmlərin fəaliyyətini nəzərdə tutur.

Dissertasiyada qeyd edilən mexanizmlər hər biri ayrılıqda və eyni zamanda bir-birilə qarşılıqlı əlaqədə təhlil edilir, fəaliyyətlərinin əsas istiqamətləri müəyyən edilir.

Müasir dövrdə hərbi münaqişələrin mürəkkəbliyi, neqativ təsirlərinin böyüklüyü və münaqişə tərəflərinin beynəlxalq hüquq normalarına əksər hallarda əməl etməməsi uşaq hüquqları ilə bağlı ciddi problemlər yaradır, həmin problemlərin həlli isə qeyd etdiyimiz təşkilatlardan daha çox maddi və texniki resurs, vəsait ayrılmasını tələb edir. Bu səbəbdən adıçəkilən təşkilatların maliyyələşmə mənbələrinin artırılması üzv-dövlətlərin marağında olmalıdır.

Universal təşkilati mexanizmlərlə yanaşı, dissertasiyada bu istiqamətdə regional təşkilati mexanizmlər də təhlil edilir. Belə ki, Avropa Şurasının, İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin və s. beynəlxalq təsisatların fəaliyyəti nəzərdən keçirilir, qeyd edilir ki, Uşaq hüquqlarının realizəsi haqqında Avropa Şurasının 1996-cı il Konvensiyası Uşaq hüquqları haqqında 1989-cu il Konvensiyasına bir növ əlavəyə xidmət etməklə, xüsusən məhkəmə prosesində və inzibati təcrübədə uşaqların hüquqlarının təminatında xüsusi yer tutur.

Universal təşkilati mexanizmlərindən fərqli olaraq, regional mexanizmlər insan hüquqları üzrə beynəlxalq hüquq normalarının

realizəsində öz effektivliyi ilə seçilə bilər. Burada əsas meyar hər bir regionun spesifikliyinin nəzərə alınmasıdır. Lakin uşaq hüquqlarının müdafiəsində normativ mexanizmlərdə olduğu kimi, təşkilati mexanizmlərdə də bu aktivlik hiss edilmir. Ona görə də, uşaq hüquqlarının müdafiəsində regional təsisatların fəaliyyətlərinin gücləndirilməsi üzrə əməli addımların atılması zəruriliyi mövcuddur.

Üçüncü paraqrafda beynəlxalq qeyri-hökumət təşkilatlarının fəaliyyətində hərbi münaqişə qurbanları olan uşaqların hüquqlarının müdafiəsi problemi ilə bağlı məsələlər araşdırılır.

İnsan hüquqları sahəsində beynəlxalq qeyri-hökumət təşkilatlarının fəaliyyəti hüquq ədəbiyyatında bir sıra sahələrdə belə ifadə edilir: insan hüquqlarının pozulması hallarının üzə çıxarılması və həmin halın ciddi tənqid olunması üçün ictimai fikrin səfərbər edilməsi; insan hüquqlarının pozulması qurbanlarına beynəlxalq qeyri-hökumət təşkilatları tərəfindən bilavasitə hüquqi yardım göstərilməsi; beynəlxalq təşkilatlarda insan hüquqları sahəsində yeni normaların qəbuluna kömək edilməsi; hüquqi və texniki yardımların göstərilməsi, insan hüquqları barədə biliklərin yayılması ¹⁵.

Dissertasiyada aparılan təhlillərlə qeyd edilir ki, uşaq hüquqlarının müdafiəsi sferasında beynəlxalq qeyri-hökumət təşkilatlarının real fəaliyyəti və onların hökumətlərarası təşkilatlarla daha ciddi əməkdaşlığı tam məqsədəuyğundur, çünki beynəlxalq qeyri-hökumət təşkilatları konkret problemlərin işıqlandırılmasında, pozuntu faktlarının aşkarlanmasında səmərəli vasitə hesab edirlər.

Beynəlxalq normayaradıcılığı prosesində də onların rolu xüsusi qeyd edilməlidir. Məsələn, Beynəlxalq Qırmızı Xaç Komitəsi hərbi münaqişələrlə bağlı uşaqların hüquqlarının müdafiəsinə yönəlmiş bir çox beynəlxalq hüquqi sənədlərin, konkret olaraq, Uşaq hüquqları haqqında Konvensiya, Konvensiyaya Uşaqların hərbi münaqişələrə cəlb edilməsi üzrə Fakultativ Protokol və s. sənədlərin işlənilib-hazırlanmasında yaxından iştirak etmişdir.

¹⁵ Əliyev, Ə.İ. İnsan hüquqları. Dərslik. – Bakı: Nurlar, - 2019. - s. 247.

Daha sonra, dissertasiyada digər beynəlxalq qeyri-hökumət təşkilatlarının (Human Rights Watch, Amnesty International və s) fəaliyyəti də ətraflı təhlil edilir.

Dissertasiyada qeyd edilir ki, hazırda uşaq hüquqları ilə bağlı problemlərdə, xüsusilə də hərbi münaqişələrlə bağlı uşaqların hüquqlarının müdafiəsi və bərpası probleminə yalnız müxtəlif qeyri-hökumət təşkilatlarının hərtərəfli yanaşması bu sahədə tam məlumatlandırmanı və hərbi münaqişələrdə uşaqların müdafiəsi məsələlərinin pozitiv həllini təmin edə bilər. Bu əhəmiyyətin mahiyyəti həm də ondadır ki, beynəlxalq qeyri-hökumət təşkilatları müstəqil qurumlar olduğundan adətən hökumətlərin hesabat və məruzələrinə əks mövqedə dayanır, bu da prosesdə obyektivliyin təmin edilməsində mühüm vasitə kimi qiymətləndirilir.

Üçüncü fəsil “Azərbaycan Respublikasında müharibə qurbanları olmuş uşaqların hüquqlarının müdafiəsi” adlanır və iki paraqrafı özündə birləşdirir.

Birinci paraqrafta Ermənistanın törətdiyi beynəlxalq cinayətlər nəticəsində uşaq hüquqlarının pozulmasına görə beynəlxalq məsuliyyəti ilə bağlı məsələlər araşdırılır.

Ermənistan tarixin müxtəlif mərhələlərində Azərbaycana qarşı təcavüz siyasəti həyata keçirməklə, tarixi torpaqlarımızı işğal etmiş, yerli əhalini öz yurd yuvalarından məcburi şəkildə köçürmüş, müxtəlif beynəlxalq cinayətlər, o cümlədən bəşər tarixinin ən ağır faciələrindən olan Xocalı soyqırımını törətmişdir. Təcavüzkar Ermənistanın Azərbaycana qarşı işğal siyasəti uşaq hüquqları da daxil olmaqla, insan hüquqlarının kütləvi və kobud şəkildə pozulması ilə nəticələnmişdir.

Azərbaycanın Baş Prokurorluğunun yaydığı məlumatda qeyd edilir ki, təkcə 27 sentyabr 2020-ci il – 10 noyabr 2020-ci il tarixlərində Ermənistan silahlı qüvvələri tərəfindən vurulan zərbələr nəticəsində azərbaycanlı dinc əhalinin sıx yaşadığı rayon və şəhərlərin ərazisinə 30 minə yaxın mərmə və 227 raket atılmışdır. Eyni zamanda, dinc əhalinin atəşə tutulması nəticəsində 12 azyaşlı və 27 qadın olmaqla 93 nəfər qətlə yetirilmiş, 50 azyaşlı və 101 qadın olmaqla 407 nəfər müxtəlif dərəcəli bədən xəsarətləri almış, o cümlədən 2442 yaşayış evi, 92 çoxmərtəbəli yaşayış binası və 423 mülki obyekt

dağıdılmışdır¹⁶. Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsinin birinci dövründə 20 mindən artıq (onların 1/3-dən çoxu mülki şəxsdir), Vətən müharibəsi dövründə isə 3 minə yaxın (onlardan 93 mülki şəxs) Azərbaycan vətəndaşı qətlə yetirilmişdir. Münaqişə müddətində 6 mindən çox Azərbaycan vətəndaşı itkin düşmüş, əsir-girov götürülmüş, 50 mindən çox Azərbaycan vətəndaşı isə əlil olmuşdur.

Bütövlükdə, Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsində Ermənistanın beynəlxalq hüquqi məsuliyyətini yaradan beynəlxalq hüquqa zidd əməlləri üç mərhələdə həyata keçirilmişdir: işğal zamanı; işğal dövrü; işğaldan azad olunan zaman.

Beləliklə, aparılan təhlillər və qeyd edilən saysız-hesabsız faktlar Ermənistan tərəfindən mühüm beynəlxalq cinayətlərin törədilməsini sübut etməklə bərabər, uşaq hüquqlarının da sistematik, ciddi və kobud şəkildə pozulduğunu bur daha təsdiq edir. Bu isə Ermənistana qarşı beynəlxalq məsuliyyət tədbirlərinin görülməsini zəruri edir. Bununla əlaqədar dissertasiyada qeyd edilir ki, hər halda, Ermənistanı beynəlxalq məsuliyyətə cəlb etmək üçün məsələ beynəlxalq müqavilə əsasında yurisdiksiyası tanınan qurumlar (İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi) və ya BMT Təhlükəsizlik Şurası kimi beynəlxalq təhlükəsizlik və sülhə məsul olan xüsusi qurumlar daxilində həll edilə bilər. Eyni zamanda, BMT Baş Məclisinin müvafiq qərarı əsasında da bu məsələlərin həlli üçün imkanlar vardır. BMT Baş Məclisi bütün dövlətləri təmsil etdiyi üçün BMT Nizamnaməsinə uyğun olaraq onun səlahiyyətinə aid olan hər hansı bir məsələyə baxa və müvafiq qərarlar qəbul bilər. Belə bir praktikanın tətbiq edilməsi bir tərəfdən bütün dövlətlərin məsələyə münasibət bildirməsi tendensiyasını formalaşdırmaqla bərabər, həm də törədilmiş beynəlxalq cinayətlərə görə məsuliyyət məsələlərinin həll edilməsinə gətirib çıxara bilər.

Ermənistanın beynəlxalq hüquqa zidd əməllərinin məsuliyyəti kimi bu əməllər pozuntuda təqsiri olan fiziki şəxslərin cinayət məsuliyyətini və dövlətin özünün məsuliyyətini özündə ehtiva edir. Təqsirli fiziki şəxslərin cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsi isə

¹⁶ Azərbaycan məcburi köçkünlərinin pozulmuş hüquqlarına dair kompleks beynəlxalq hesabat. – Bakı: BDU, - 2021. - s.30-32.

Ermənistanı dövlət kimi məsuliyyətdən azad etmir. 12 dekabr 2001-ci il tarixli Dövlətlərin beynəlxalq hüquqa zidd əməllərinə görə məsuliyyəti adlı Maddələr Layihəsinin 1-ci maddəsinə əsasən dövlətin hər bir beynəlxalq hüquqa zidd əməli həmin dövlətin beynəlxalq məsuliyyətinə gətirib çıxarır.

İkinci paraqrafda Azərbaycanda uşaq hüquqlarının müdafiəsi üzrə milli qanunvericiliyin formalaşması və inkişaf xüsusiyyətləri ilə bağlı məsələlər tədqiq edilir.

Azərbaycan insan hüquqları və beynəlxalq humanitar hüquq sahəsində əksər beynəlxalq müqavilələrin iştirakçısıdır ki, bunlar da qeyd edilən istiqamətlərdə milli qanunvericiliyin formalaşması və inkişafına öz müsbət təsirini göstərmişdir. Bu sahələrdə milli qanunvericiliyin inkişafında beynəlxalq hüquq normalarının nəzərə alınması müqavilələrə hökmən əməl edilməlidir ifadəsini özündə birləşdirən və kökləri qədim Roma hüququna gedən *pacta sunt servanda* prinsipi ilə birbaşa bağlıdır. Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq müqavilələrinin bağlanması, icrası və ləğv edilməsi qaydaları haqqında Qanunun 15-ci maddəsində qeyd edilir ki, Azərbaycan beynəlxalq hüquq normalarına uyğun olaraq özünün beynəlxalq müqavilələrinə dönmədən əməl etməlidir.

Qarşılıqlı əlaqələrdən danışarkən qeyd etmək lazımdır ki, beynəlxalq və dövlətdaxili hüquq normaları arasında ziddiyyətli məqamların olması da labüddür. Müvafiq məsələ ilə bağlı Azərbaycan Konstitusiyasının 148 və 151-ci maddələri hüquqi əsas rolunda çıxış edir və məsələnin beynəlxalq hüququn primatlığı kontekstində həlli irəli sürülür. Konstitusiyanın 12-ci maddəsi ilə isə insan hüquqları sahəsində beynəlxalq müqavilələrə birbaşa göndəriş edilir. Belə ki, qeyd edilir ki, bu Konstitusiyada sadalanan insan və vətəndaş hüquq və azadlıqları dövlətimizin qoşulduğu beynəlxalq müqavilələrə uyğun tətbiq edilir.

Bu sferada fəaliyyət üzrə üç istiqamət müəyyən edilir: mühüm beynəlxalq konvensiyalarda iştirak; dövlətdaxili normativ-hüquqi aktlar qəbul etmək; milli qanunvericiliyi daha da təkmilləşdirmək.

Azərbaycanın iştirakçısı olduğu beynəlxalq humanitar hüquq sahəsində beynəlxalq müqavilələr bu sahədə milli qanunvericiliyin formalaşması və inkişafında öz müsbət təsirini göstərmişdir. Həmin sənədlərin iştirakçısı kimi Azərbaycan beynəlxalq humanitar hüquq

normalarını pozan şəxslərə qarşı cinayət qanunvericiliyində də zəruri dəyişikliklər həyata keçirmişdir.

Dissertasiyada həmçinin dövlətimiz tərəfindən qəbul edilmiş mühüm normativ-hüquqi aktlar da geniş nəzərdən keçirilmiş və əsas xüsusiyyətləri təhlil edilmişdir. Qeyd edilmişdir ki, Respublikamızda uşaq hüquqlarının müdafiəsi istiqamətində əsas normativ-hüquqi akt olan 19 may 1998-ci il tarixli Uşaq hüquqları haqqında Qanun beynəlxalq hüquq normalarına uyğun olaraq hazırlanmış və Azərbaycanda uşaqların hüquq və azadlıqlarını, uşaqlarla bağlı aparılan dövlət siyasətinin əsas prinsiplərini, bu sahədə dövlət orqanlarının funksiyalarını və s. müəyyənləşdirir.

Dissertasiyada qeyd edilir ki, beynəlxalq humanitar hüquq normalarının milli qanunvericilik səviyyəsində implementasiyası son dərəcə xüsusi əhəmiyyətə malik məsələdir, çünki, bu proses istənilən növ münaqişə qurbanlarının hüquqlarının müdafiəsini tam şəkildə təmin etməyə imkan verir. Ona görə də, bu istiqamətdə atılan istənilən addım beynəlxalq münasibətlərdə qarşılıqlı inamın möhkəmləndirilməsinə kömək edən vacib tədbir kimi qəbul edilir.

Dissertasiyanın nəticə hissəsində əldə edilmiş mühüm təklif və nəticələr ümumi şəkildə belə ifadə edilə bilər:

1. Müasir dövrün hərbi münaqişələrində mülki əhalinin xüsusilə də, uşaqların ölüm hallarının sayının artmasını nəzərə alaraq, hərbi münaqişələrin təsnifatı məsələsinə beynəlxalq səviyyədə yenidən baxılmalıdır.

2. Hərbi münaqişələr dövründə uşaq hüquqlarının müdafiəsi istiqamətində beynəlxalq məsuliyyət beynəlxalq hüququn müqavilə və adət normalarına vahid bir sistem şəkildə yanaşılmasını şərtləndirir.

3. Hərbi münaqişələrin qurbanları olan uşaqların hüquqlarının müdafiəsi haqqında vahid beynəlxalq hüquqi sənədinin hazırlanması zamanı hərbi münaqişə anlayışının təyininə xüsusi əhəmiyyət verilməli, müasir dövrdə baş verən müxtəlif xarakterli hərbi münaqişələrin spesifik xüsusiyyətləri bu anlayışda öz əksini tapmalıdır. Bu zaman mövcud istiqamətdə nəzəri fikirlər və praktiki halların əsas müddəalarının nəzərə alınması təmin edilməlidir.

4. Hərbi münaqişələrdən sonra uşaqların reabilitasiyası, hüquqlarının bərpası, yenidən ailələrinə qaytarılması, təhsil almaq

imkanlarının bərpası kimi vacib məsələləri özündə ehtiva edən ayrıca bir beynəlxalq hüquqi sənədin hazırlanması və qəbul edilməsinə də ciddi ehtiyac vardır.

5. Uşaq hüquqları haqqında Konvensiyanın iştirakçı-dövlətləri uşaqların hərbi qüvvələrə cəlb edilməsinin qarşısının alınması üzrə milli və beynəlxalq tədbirləri aktivləşdirməlidirlər, xüsusilə də, bu istiqamətdə qanunvericilik aktları qəbul edilməli, beynəlxalq mexanizmlərin dövlət daxilində fəaliyyətinə normal şərait yaradılmalı, problemlərin üzə çıxarılması və aradan qaldırılması üzrə həm dövlətlər arasında, həmçinin beynəlxalq təşkilatlar çərçivəsində əməkdaşlıq ciddi təşviq edilməlidir. Bunlar çox vacib tədbirlər hesab edilməklə onların ciddi beynəlxalq müzakirələri təşkil edilməlidir.

6. Hərbi münaqişələrdən sonrakı dövrlərdə uşaqlarının hüquqlarının bərpası sferasında pozitiv təcrübəsi olan UNİCEF, Beynəlxalq Qırmızı Xaç Komitəsi kimi beynəlxalq təşkilatların standart, qayda və prosedurları dövlətdaxili səviyyədə effektiv şəkildə realizə edilməlidir.

7. Hərbi əməliyyatlar dövründə uşaqların axtarışı prosedurunun ətraflı şəkildə təsbit edən və münaqişədən sonrakı axtarışının mümkün müddətlərini müəyyən edən standartların qəbulu da hərbi münaqişələr dövründə və ya onlardan sonra, uşaqlar üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edən ailələrin tez bir zamanda yenidən birləşməsinə imkan yarada bilər. Bunlar isə qeyd edilən məsələlərin beynəlxalq nəzarətə götürülməsini zəruri edir.

8. Uşaq hüquqlarının müdafiəsi sferasında beynəlxalq qeyri-hökumət təşkilatlarının fəaliyyəti və onların hökumətlərarası təşkilatlarla hərtərəfli əməkdaşlığı tam məqsədəuyğundur, çünki beynəlxalq qeyri-hökumət təşkilatları konkret problemlərin işıqlandırılmasında, pozuntu faktlarının aşkarlanmasında daha səmərəli vasitə hesab edilir, eyni zamanda, beynəlxalq cəmiyyət tərəfindən də dəstəklənir.

9. Hərbi münaqişələr dövründə uşaq hüquqlarının beynəlxalq müdafiəsinin ayrı-ayrı aspektləri və onların hüquqlarının münaqişədən sonrakı bərpası problemlərini nəzərə alaraq uşaqların hüquqlarının müdafiəsi istiqamətində beynəlxalq universal və regional hüquq normalarının daim inkişafını nəzərdə tutan təkmilləşdirmələrə böyük zərurət vardır.

10. Aparılan təhlillər və qeyd edilən saysız-hesabsız faktlar Ermənistan tərəfindən mühüm beynəlxalq cinayətlərin törədilməsini sübut etməklə bərabər, uşaq hüquqlarının da sistemik, ciddi və kobud şəkildə pozulduğunu bur daha təsdiq edir. Bu isə Ermənistana qarşı beynəlxalq məsuliyyət tədbirlərinin görülməsini zəruri edir.

11. Beynəlxalq cəmiyyət tərəfindən Ermənistanın beynəlxalq-hüquqi məsuliyyəti iki əsas istiqamətdə müəyyən edilməlidir: törədilən cinayətlərə görə Ermənistanın dövlət kimi məsuliyyəti və bu cinayətləri törədən fiziki şəxslərin fərdi məsuliyyəti.

12. Azərbaycanda həm dinc, həm də müharibə dövründə uşaq hüquqlarının qorunması istiqamətində qəbul edilən bütün dövlətdaxili normativ-hüquqi aktların beynəlxalq hüquq normalarına hörmət prinsipi üzərində qurulmasına baxmayaraq hazırda da dövlətimiz tərəfindən onların təkmilləşdirilməsi istiqamətində mütəmadi və əhəmiyyətli addımlar atılmaq üzrə fəaliyyət davam etdirilir.

Dissertasiyanın əsas müddəaları iddiaçının aşağıdakı elmi əsərlərində öz əksini tapmışdır:

1. Silahlı münaqişələr zamanı uşaq hüquqlarının müdafiəsi bizim ən qabaqcıl məqsədlərimizdəndir //- Bakı: Beynəlxalq hüquq və inteqrasiya problemləri elmi-analitik və praktiki jurnal, 2016. № 3(47), - s. 39-43.

2. Silahlı münaqişələrdə uşaqların hüquqi statusu: “uşaq” anlayışı, uşaqların silahlı münaqişələrə cəlb edilməsi və iştirakı problemi // - Bakı: Bakı Dövlət Universitetinin Xəbərləri, Sosial-siyasi elmlər seriyası, - 2017. № 4, -s. 50-59.

3. Дети в условиях военных конфликтов // - Киев: Наука і правоохрана, - 2017. № 3(47), s. 272–277.

4. Silahlı münaqişələr zamanı uşaq hüquqlarının ümumi və xüsusi müdafiəsinin beynəlxalq hüquqi aspektləri // - Bakı: Nəqliyyat hüququ elmi-nəzəri, təcrübi jurnal, - 2017. № 2, - s. 183-189.

5. Проблема соблюдения государствами и вооруженными формированиями норм международного гуманитарного права в период вооруженных конфликтов // - Киев: Юридична наука, - 2017. № 11(77), s. 12–21.

6. Ermənistan Respublikasının Azərbaycan Respublikasına təcavüzü nəticəsində uşaq hüquqlarına dair beynəlxalq hüquq normalarının pozulması sahəsində beynəlxalq hüquqi məsuliyyət

problemi // - Bakı: Nəqliyyat hüququ elmi-nəzəri, təcrübi jurnal, - 2017. № 3, - s. 150-158.

7. Общая защита детей как части гражданского населения во время вооруженных конфликтов // Людина у виміпах сучасних трансформацій. Матеріали конференції XX Всеукраїнська науково-практична конференція «Людина у вимірах сучасних суспільних трансформацій», - Київ: - 2017, с.190-191.

8. Silahlı münaqişələr zamanı uşaq hüquqlarını müdafiə edən beynəlxalq təşkilati mexanizmlərin fəaliyyət istiqamətləri // Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyevin anadan olmasının 94-cü ildönümünə həsr olunmuş “Müasir dövrdə Azərbaycan Respublikasında hüquq elminin və təhsilinin əsas inkişaf tendensiyaları” mövzusunda beynəlxalq elmi-praktiki konfransın materialları, I cild, - Bakı: - 1–2 iyun, - 2017, - s. 45-51.

9. Silahlı münaqişələrlə bağlı “uşaq” anlayışının müəyyən edilməsi problemi // - Bakı: Nəqliyyat hüququ elmi-nəzəri, təcrübi jurnal, - 2018. № 1, s. 139–146.

10. Международно-правовые основы защиты прав детей в период вооруженных конфликтах // Матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції «Сучасна університетська правова освіта і наука», том 1, - Київ: - 23 февраль, - 2018, - с. 21–24.

11. Silahlı münaqişələrdə uşaq hüquqlarının müdafiəsinin əsas problemləri // M.N.Ələsgərovun anadan olmasının 90 illiyinə həsr edilmiş “Azərbaycanda hüquq elminin müasir inkişaf istiqamətləri və tendensiyaları” mövzusunda beynəlxalq elmi-praktiki konfransın materialları, - Bakı: - 02–03 oktyabr, - 2018, - s. 311–314.

12. Beynəlxalq qeyri-hökumət təşkilatları və hərbi münaqişə qurbanları olan uşaqların hüquqlarının müdafiəsi // - Bakı: Azərbaycan Hüquq Jurnalı, - 2020. № 2, - s. 209-214.

13. Hərbi münaqişə qurbanı olan uşaqların müxtəlif istiqamətlərdə pozulmuş hüquqlarının bərpası məsələləri // Azərbaycan xalqının ümummilli lideri H.Əliyevin anadan olmasının 97-ci ildönümünə həsr olunmuş “Müasir dövrdə hüquq sahələrinin qarşılıqlı əlaqəsi və tətbiqi: nəzəriyyə və təcrübə” mövzusunda respublika elmi-praktiki konfransın materialları, - Bakı: - 02 iyun, - 2020, - s.436-443.

Dissertasiyanın müdafiəsi “___” _____ il tarixində saat _____ Bakı Dövlət Universiteti nəzdində fəaliyyət göstərən FD 2.44 Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcək.

Ünvan: AZ 1148, Bakı ş., Zahid Xəlilov-33. I korpus, auditoriya 002.

Dissertasiya ilə Bakı Dövlət Universitetinin kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Dissertasiya və avtoreferatın elektron versiyaları Bakı Dövlət Universitetinin rəsmi internet saytında yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat “___” _____ il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb:

Kağızın formatı:

Həcm:

Tiraj: